

het boek. Strooptochten door Bayles werk kunnen de lezer tot een persoonlijke synthese brengen; bij Marchand rest niet meer dan een reeks fragmenten van een loze cultuur, van eruditie omwille van haarzelf, die slechts op een hevige schok wacht om als een kaartenhuis in te storten. Met al zijn excessen blijft Marchand een uitstekend exponent van het achttiende-eeuws boekhandelsmilieu dat het boek niet alleen verkocht, maar er ook inhoudelijk mee omging. Het zou goed zijn als dat milieu in zijn totaliteit eens specifiek vanuit dat bredere sociaal-culturele oogpunt werd bestudeerd, als een subgroep van de intelligentsia. Dit werk geeft daar al belangrijke aanzetten toe.

Willem Frijhoff

G. J. Schutte, ed., *De herroeping van het Edict van Nantes (1685) in de Franse en Nederlandse geschiedschrijving* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1987, 77 blz., f19,50, ISBN 90 6256 553 0).

Drie voordrachten bevat deze bundel. A. Th. van Deursen behandelt de Franse geschiedschrijving, S. B. J. Zilverberg de Nederlandse. F. R. J. Knetsch presenteert de Nederlandse levensgang van de in 1664 gevluchte Franse predikant Elie Saurin (1639-1703), een verontrust en conservatief maar interessant man, door en door verknocht aan de heersende kerkorde en niet wars van de wat onfrisse actie waarbij gevluchte predikanten hun erkenning afhankelijk zagen gesteld van een verklaring van orthodoxie. Al werkte zijn collega en al spoedig tegenstander Jurieu daarin met hem samen, toch komt laatstgenoemde in het gevecht tussen beiden sympathieker over. Het underdog-effect? Jurieu lijkt 'moderner', maar is nogal eens met zichzelf in tegenspraak. Misschien is het gewoon zo dat wij de emoties en de inzet van Herroeping en Refuge beter horen doorklinken in Jurieu's ongetwijfeld excessieve toonzetting, dan in de strikt rationele en altijd rechtvaardige argumenten van Saurin, vanuit onze tijd bezien een wat koude vis.

Zilverberg, irenisch, verheugt er zich aan het slot van zijn voordracht over dat de Nederlandse Refugeherdenking ditmaal voor een belangrijk deel vanuit het katholieke Nijmegen is georganiseerd. Van Deursen is strijdbaarder. Hij deelt humeurig enkele oorvijgen uit aan J.-F. Soulet, die in zijn dissertatie over Tarbes alles wat niet orthodox-rooms is op de hoop van de 'déviation doctrinales' veegt (maar is ons spraakgebruik over 'dissenters' in wezen beter?), en aan Furet en Ozouf, die in hun bekende alfabetiseringsboek de factor protestantisme verwaarlozen en niet gezien hebben dat een onderregistratie van protestantse huwelijken in het departement Hérault tot lage alfabetiseringswaarden zou leiden. Van Deursen lijkt zich hier impliciet aan te sluiten bij de even eerder door hemzelf bekritiseerde hypothese dat protestantisme gelijk zou staan met een hogere graad van schrijfvaardigheid. Die stelling staat thans her en der onder druk. De religieuze factor wordt meer en meer gekoppeld aan een sociale, zoals een situatie van minderheid of dominantie. Een blik in deel twee van het bewuste boek, waarin de bronnen van Furet en Ozouf systematisch zijn verwerkt, had hem ook wijzer kunnen maken: aan de vooravond van de Herroeping blijken protestanten en katholieken in Montpellier een schier identieke alfabetiseringsgraad te hebben bereikt, en wel in beide gevallen een hoge: 62 respectievelijk 60% bij de mannen (II, 88).

Belangrijker dan zo'n twistpunt is de dubbele methodologische vraag die Van Deursen door zijn verhaal heenweeft. Uit zulke voorbeelden van verwaarlozing van het protestantisme als verklaringsfactor blijkt, zo stelt hij, dat de specialisten van de (kerk)geschiedenis dan wel veel

voortgang in hun onderzoek mogen hebben geboekt, maar dat dit kennelijk nog niet in het globale beeld van de Franse geschiedenis is opgenomen. Het wachten is, aldus Van Deursen, op een nieuwe Presser die ons de beklemming van 1685 laat voelen. Voor zo'n boek, en dat is Van Deursens tweede punt, doet serieel onderzoek nauwelijks terzake. Het voegt, stelt hij, niets aan onze kennis toe en suggereert grotere zekerheid dan feitelijk kan worden bereikt. Oude wijn in nieuwe zakken. Van Deursens voordracht vormt een duidelijke en heilzame les in de interpretatieproblemen van het getal, maar hij gaat toch net even te snel als hij — met enkele tactische slagen om de arm — oppert dat kwalitatieve domeinen van de samenleving (zoals het geestelijk leven) niet aan de hand van kwantitatieve indicatoren te benaderen zouden zijn. Suggereert die stelling niet een grotere zekerheid over wat in een mensenleven en in de samenleving kwalitatief is dan voor een historicus verantwoord mag heten? Hoort kwaliteit bij cultuur, kwantiteit bij economie en demografie? Is het niet veeleer zo dat alle domeinen van de geschiedenis zowel kwalitatieve als kwantitatieve aspecten kennen en dat het erop aankomt de juiste, zowel heuristisch meest vruchtbare als theoretisch meest verantwoorde menging van methoden te vinden?

Willem Frijhoff

D. Droixhe, P.-P. Gossiaux, ed., *L'homme des Lumières et la découverte de l'autre* (Études sur le XVIIIe siècle. Volume hors série III; Brussel: Université libre de Bruxelles, 1985, 224 blz., ISBN 2 8004 0891 X).

De derde sectie van het zesde internationaal congres over de Verlichting (Brussel, 1983) was volledig gewijd aan 'de Europeaan en de ontdekking van de andere', terwijl er daarnaast ook een ronde-tafel-conferentie was over 'de epistemologie van de antropologie in de achttiende eeuw'. Dit boek bevat vijftien bijdragen, die volgens de samenstellers representatief zijn voor de ongeveer veertig mededelingen op beide initiatieven. Zij werden daarbij echter de thema's, die elders reeds goed uitgewerkt werden. In hun inleiding geven ze daarom een globaal beeld van de problematiek.

Het eerste deel over de antropologie begint met een merkwaardige vergelijking van Christoph Meiners met Joseph-Marie de Gérando door B. Rupp-Eisenreich. Het enige gemeenschappelijke van beiden was dat ze probeerden het beschrijven van de niet-Europese wereld te vernieuwen. Gossiaux trekt in zijn artikel enkele grenzen van de kennisleer, die gedurende lange tijd het denken over de mens verlamden. Daarbij ontleedt hij de voorlopers van de huidige culturele antropologie en bespreekt hij enkele achttiende-eeuwse studies over het menselijk ras. L. Strivay behandelt hoe ingenieur Nicolas-Antoine Boulanger dacht over de geologische ontwikkeling van de aarde. Uiteraard maakte Boulanger de overstap naar een globale evolutieleer om zo als het ware 'zijn' systeem te ontwerpen, maar zonder dit zelf te publiceren. D. Brewer analyseert hoe Diderot over de andere of 'de vrouw' schreef. Hij concludeert dat Diderot ook deelnam aan de mystificatie van de vrouw en ondanks zijn kritische zin te weinig afstand hield van de overheersende logica.

Het tweede deel over taal en tekens begint met een systematische uiteenzetting van Simonsuuri over Thomas Blackwell jr. en de klassieke mythologie. Daarbij wordt de inbreng van Blackwell om de mythen te begrijpen vergeleken met die van anderen zoals Bacon en Vico. B. Stafford vertelt hoe men op verschillende manieren over de 'natuurlijke' en 'kunstmatige' tekens van